

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО

права громадян на мирні зібрання

О. І. Клименко

аспірант Національної академії внутрішніх справ,
головний спеціаліст Державної реєстраційної
служби України

Зроблено аналіз міжнародних та вітчизняних нормативних документів, а також досліджено роботи деяких науковців, що стосуються питання визначення поняття конституційного права громадян на мирні зібрання. Зроблено власне визначення поняття конституційного права громадян на мирні зібрання, підкріплене та обґрунтоване вже відомими та визнаними думками науковців.

Ключові слова: право громадян, конституційне право громадян, право громадян на мирні зібрання, поняття конституційного права громадян на мирні зібрання.

Сделано анализ международных и отечественных нормативных документов, а также исследовано работы некоторых ученых, которые касаются вопроса определения понятия конституционного права граждан на мирные собрания. Сделано собственное определение понятия конституционного права граждан на мирные собрания, подкрепленные и аргументированные уже известными и признанными мыслями ученых.

Ключевые слова: право граждан, конституционное право граждан, право граждан на мирные собрания, понятие конституционного права граждан на мирные собрания.

The analysis of international and national regulations, and also the work of some scientists regarding issues of definition of the constitutional right of citizens to peaceful assembly. Make your own definition of the constitutional right of citizens to peaceful assembly and supported by reasonable is known and recognized by the views of scientists.

Keywords: *right for citizens, constitutional right for citizens, right of citizens of peaceful assemblies, concept of constitutional right for citizens on peaceful collections.*

Підняте у нашій роботі питання є дуже актуальним і потребує виваженого підходу. Це пояснюється тим, що на сьогодні дуже мало наукових праць, які присвячені визначенню поняття конституційного права громадян на мирні зібрання. Є окремі думки та позиції, проте вони не повно відображають суть зазначеного питання.

Серед вітчизняних дослідників особливу увагу даному питанню приділяють А. Ю. Олійник, О. Ф. Фрицький, В. Чемерис.

Метою дослідження є: вивчення нормативно-правових документів, які вміщують у собі положення щодо досліджуваної проблематики, співставлення їх з науковою точкою зору для визначення поняття конституційного права громадян на мирні зібрання.

Відповідно до мети завданнями даної роботи є: аналіз нормативно-правових документів, дослідження деяких наукових робіт, що стосуються піднятої проблематики, узагальнення досліджуваного матеріалу чи окремих його частин, висновки.

Для формування в Україні громадянського суспільства важливим чинником є належне гарантування і забезпечення

усіх прав і свобод людини і громадянина, а особливо політичних, серед яких першорядне місце посідають ті, які сприяють самоорганізації громадян. Серед такого кола прав на перший план виступає право на мирні збори. Саме йому, правовому оформленню та правовим механізмам реалізації цього права присвячено чимало міжнародних та європейських нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення політичних та громадянських прав людини, а також прецедентна практика міжнародних та європейських судів, чия юрисдикція обов'язкова для всіх держав-учасниць.

Мирні збори в їх різновидах – мітинги, демонстрації, походи, пікети, збори, на сучасному етапі розвитку українського суспільства набувають все більшого значення як колективні форми самоорганізації, громадянської активності населення, його масового волевиявлення. Стаття 39 Конституції України гарантує кожному громадянину право на проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій [1]. Таким чином, пропонуються різноманітні правові форми вільного висловлювання ідей, вражень, співчуття, солідарності або протесту. Історично зазначена стаття Конституції України впливає із аналогічної ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 р., що гарантує «право на мирні збори» [3], а надалі юридично пролонгується у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., яким «визнається право на мирні збори» [4] та у Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1970 р., за якою «кожен має право на мирні збори» [2]. Натомість, чинна національна нормативно-правова база в цій частині не відповідає вимогам сьогодення, оскільки не містить спеціального правового акта щодо реалізації конституційного права на мирні збори. Формаль-

на ж імплементація норм міжнародного права, а також не менш формальна адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу свідчить про невідповідність правової системи України до використання міжнародних та європейських стандартів у галузі прав людини, включаючи й право на мирні збори. Відсутність єдиного нормативно-правового акта тягне за собою послідовний ряд інших важливих питань, які потребують наукового обґрунтування й закріплення. Зокрема, одним із таких питань є визначення поняття конституційного права громадян на мирні зібрання.

Тому, виходячи з уже існуючих наукових доробок із даної сфери досліджень, а також спираючись на думки науковців-теоретиків та практиків, ставимо за мету висвітлити у нашій статті порушене питання, прагнемо наблизитися до чітких рамок його визначення.

Конституція України присвячує особистим правам людини одне з центральних місць – розділ другий «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», що, у свою чергу, сприяє забезпеченню правової охорони особистих прав людини.

Як уже зазначалося, відповідно до статті 39 Конституції України «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Згідно з частинами 2, 3 статті 8 Основного Закону, «Конституція України має

найвищу юридичну силу. Норми Конституції України є нормами прямої дії». Тобто вони застосовуються безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (ч. 1 ст. 68) «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України». Згідно з частиною 2 статті 19 Конституції України, «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1].

Питання правової природи права на мирні зібрання та приватноправового механізму його реалізації на сьогодні є дуже актуальним і в той же час досить проблемним та болючим питанням. Це право визначається не лише в Основному Законі нашої держави, воно ще включене до каталогу особистих немайнових прав фізичної особи Цивільного кодексу (далі – ЦК України). Так, ст. 315 закріплює право фізичної особи вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо [5]. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону. В Україні вперше на рівні ЦК України закріплено право фізичних осіб на мирні зібрання.

Право на мирні зібрання традиційно розглядається виключно як конституційне право громадян, хоча деякі вчені-цивілісти, особливо після набрання чинності ЦК України, почали розглядати таке право з цивільно-правової позиції. Проте більшість учених відносять це право до політичних прав громадян. Це пояснюється тим, що право на мирні зібрання своє вихідне закріплення отримало на рівні конституцій і тривалий час регулювалося виключно конституційними нормами.

На думку С. Алексеєва, права людини, а саме безпосередньо соціальні права, відносяться до найглибших, первинних природних основ буття людини і пов'язані з глобальним світовим процесом, що все більше розкриває свою силу в сучасних умовах, із загальним рухом людства до Свободи [7, с. 65-66]. Світова практика свідчить, що більшість конституцій закріплюють такі форми політичної активності громадян, як свобода зборів, мітингів, демонстрацій тощо [12, с. 156]. В. Матвеев наголошував, що законодавство не визнавало за громадянами ніякого права на влаштування публічних зборів, тим більше з політичними цілями. Постанови Статуту про попередження та припинення злочинів (ст. 111) забороняли збори як загальній тиші та спокою супротивні. Відповідно до ст. 113, коли збереться народ в «гасливому та безладному скопищі», то поліція повинна змусити натовп розійтися по будинках, а в разі потреби можуть бути покликані війська [10].

Право на мирні зібрання зазнало в останні роки істотних змін. Виникнення досліджуваного нами права у вигляді окремих його правомочностей, на нашу думку, необхідно пов'язувати з процесом становлення традиційно ліберальних цінностей, що отримали потужний позитивний імпульс завдяки європей-

ським буржуазним революціям XVIII-XIX ст. Це право має давню історію розвитку як у вітчизняному законодавстві, так і в законодавстві зарубіжних країн. Конституція УНР, ухвалена 29 квітня 1918 р., визначає, що громадянин УНР і ніхто інший на її території не може бути обмежений у правах слова, друку, сумління, організації, страйку, оскільки він не переступає при тому постанов карного права [6].

Право на мирні зібрання вчені конституціоналісти, як правило, відносять виключно до політичних прав особистості. Наприклад, А. Колодій та А. Олійник вказують, щодо політичних прав і свобод належить право на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації [11, с. 189]. Воно дає громадянам можливість вільно обговорювати різні актуальні питання політичного, економічного, соціального, культурного, державного й іншого суспільного розвитку [11, с. 193]. О. Фрицький також відносить це право до політичних прав і свобод [9, с. 169]. На думку Б. Ебзеева, політичні права забезпечують участь громадянина в державній владі, але розрізняються за способом залучення громадян до її здійснення. Політичні права і свободи громадян мають призначенням, по-перше, безпосередню участь громадян в управлінні державними справами і місцевій самоврядності, по-друге, сприяють розвитку політичної активності та самодіяльності громадян, забезпечують задоволення політичних інтересів громадян; по-третє, гарантують громадянам доступ до державних посад без будь-яких відмінностей, за винятком спеціальних вимог, передбачених законом [13, с. 206].

Але, попри різноманітні дискусії, які на сьогодні точаться серед науковців, юристів-практиків, інших дослідників піднятого нами питання, нез'ясованим залишається визначення власне понят-

тя конституційного права громадян на мирні зібрання. У різних роботах, які стосуються даної теми, наводяться окремі елементні складові, згрупувавши які можна отримати цілісну картину поняття права громадян на мирні зібрання, його сутність.

У теорії юридичної науки поняття права визначається як система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою, як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [8, с. 216].

Наведене вище поняття права є загальним юридичним поняттям та має об'єктивний характер. Проте не можна стверджувати, що ця об'єктивність не має ніякого відношення до суб'єктивного права громадян збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації в рамках, встановлених законом. Зауважимо, що в частині законодавчого закріплення суб'єктивне право громадян отримує свій початок саме з його об'єктивної визначеності.

Якщо брати до уваги дефініцію суб'єктивного права громадян, то воно проявляється як вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечуються державою [8, с. 352]. Тобто це певна правомочність, здатність до виконання (утримання від виконання) певних дій. Таким чином, поняття конституційного права громадян на мирні зібрання являє собою певну структуровану систему елементів – юридичних можливостей на реалізацію

цього ж права в рамках, дозволених законом. Поняття охоплює надану державою та закріплену у нормативно-правових актах міру та вид можливої й дозволеної поведінки особи на реалізацію своєї свободи на мирні зібрання з метою захисту та відстоювання власних інтересів, інтересів відповідного колективу чи соціальної спільноти. Це право є невід'ємною частиною людської сутності, адже поняття права громадян на свободу зібрань є поняттям природним. Якщо прослідкувати хід історії, то можна зробити висновок, що навіть тоді, коли це право не було дозволено законодавчо, коли воно не виступало у тому постулаті, в якому про нього сьогодні говоримо, люди все рівно збиралися на бунти, в прямому сенсі цього слова, протестували проти існуючого ладу, проти утисків, які до них застосовувалися, проти волі інших людей. В Російській імперії, частиною якої була колись Україна, революції, що спалахнули у 1905-му і в лютому 1917-го років у формі мітингів та демонстрацій (демонстрації, що повалили російську монархію 1917-го, були мирними, хоча в них і брали участь солдати), своїми головними вимогами проголосили свободу слова, зібрань і релігій. Трохи пізніше, у 1920-30-х роках, саме мирні демонстрації на чолі з Махатмою Ганді привели Індію до незалежності.

Дещо перефразовуючи класика, можна сказати, що саме мирні зібрання є локомотивом історії.

З тих пір поняття про право на мирні зібрання і повстання з'явилося в конституціях багатьох країн. Ці права вважаються природними, тобто такими, що дані людині від народження – як право на життя і свободу слова. Людина має ці права просто тому, що вона людина і не зобов'язана терпіти деспотію. Ці права не можуть дару-

ватися і відніматися парламентом, урядом чи президентом, оскільки дані людині від природи (або Богом, як вважають віруючі). Права ці є у громадянина навіть тоді, коли вони в конституції його країни не записані – вони невіддільні від людини. Саме на такій логіці вибудував свою промову, відому під назвою «Історія мене виправдає», Фідель Кастро, коли захищався у кубинському суді від звинувачень режиму Батисти в «бунтарстві» [14].

Мирні зібрання разом зі свободою слова, думки, релігії та асоціацій є фундаментальною основою демократичного суспільства. Ці інструменти відстоювання особами своїх прав і різноманітних інтересів забезпечують плюралізм думок та здійснення державного управління в інтересах громадськості. Без них існування демократичної системи управління неможливе, оскільки свобода мирно збиратися гарантує вільне формування і поширення ідей та інформації в суспільстві.

Захист цих свобод від надмірного втручання держави гарантується Конституцією та низкою міжнародних конвенцій з прав людини.

Мирні зібрання за своєю природою часто є неорганізованим виявом людьми своїх думок. Значною мірою спонтанність мирних зібрань диктується їхньою природою, оскільки більш організовані групи активно використовують також свободу слова та свободу асоціацій. Тобто свобода мирних зібрань передусім дозволяє неорганізованим групам зорганізуватись на короткий строк для захисту свого конкретного інтересу. З огляду на таку природу походження, мирні зібрання часто позбавлені таких рис, як структурованість та ієрархія.

У Європейській конвенції не даремно живиться поняття «свобода мирних зібрань», а не «право на мирні зібрання»,

як це використано у різноманітних законопроектах. Гарантування свободи передбачає встановлення законом чіткого вузького можливого обмеження цієї свободи з боку органів влади, які спрямовані в першу чергу на захист легітимних інтересів влади, захисту прав інших осіб і є необхідними у демократичному суспільстві. Тобто законодавчі акти мають визначати межу, за яку державне регулювання не може виходити. Коли ж законодавець говорить про право – це означає, що держава встановлює це право з реалізацією за певною процедурою. Чи іншими словами – закон встановлює порядок. Свободу ж неможливо реалізувати за певною чіткою процедурою чи порядком, що зумовлюється природою цього явища. У цьому і фундаментальна відмінність у способі правового регулювання свободи та права: свободу слід регулювати негативним способом – окреслюючи межі, через які не можуть перейти органи влади, залишаючи інше на вільний розсуд осіб, а право – держава фактично визначає спосіб його реалізації (позитивний спосіб регулювання).

Невідповідність правового регулювання природі та характеру мирних зібрань будуть зумовлювати невиконання законів і їх численні порушення, оскільки мирні зібрання просто не можуть відбуватися інакше.

Тому з вищевикладеного виникає ряд запитань, головним з яких є: чи правильно те, що в Конституції України закріплене саме право збиратися мирно, а не свобода на мирні зібрання, як у Європейській конвенції, і навіть не право на свободу мирних зібрань? Адже останнє було б більше наближене до міжнародної практики і з демократичних поглядів гарантувало б реальні можливості громадянам користуватися своєю свободою, не порушуючи при цьому норм діючого права. В такому контек-

сті поняття права мирних зібрань також носило б дещо інше забарвлення.

Проте, не відкидаючи багатьох проблемних моментів теми нашого дослідження, все ж хочеться зазначити, що поняття конституційного права громадян на мирні зібрання є невід'ємним елементом свободи особи вільно виражати свої думки, погляди та переконання. Його понятійна похідна має природний характер. Вона включає в себе природну людську жагу, бажання висловити своє невдоволення чи захват з приводу тих чи інших подій, або явищ. Набираючи обертів, такі процеси перетворюються в щось більше, стають масштабнішими та потребують нормативно-правового регулювання, з метою дотримання прав і свобод інших членів суспільства. І, як наслідок, стають ще одним елементом, який потребує реагування з боку правового поля, і в той же час цей елемент залишається невід'ємною частиною людської природи, її свідомості. Тому констатуємо, що поняття конституційного права громадян на мирні зібрання є досить не простим. Його понятійний центр, на нашу думку, не може мати статичного характеру. Це пояснюється тим, що досить динамічно розвиваються суспільні відносини, змінюються погляди, відбувається переоцінка суспільних цінностей, з'являються нові блага, нові ідеї, нові стратегії розвитку – і це не може не вплинути на систему прав громадян, в тому числі, на конституційне право громадян на мирні зібрання.

Крім того, досить важливим на шляху дослідження цього питання є прийняття єдиного нормативно-правового акта, який би цілісно, повно та ефективно здійснював регулювання даної сфери відносин, а також допоміг виокремити й визначити понятійну складову згаданого вище права громадян. Як

відомо, в Україні на сьогоднішній день такого документа не існує. І ні для кого не секрет, що над останнім, поданим на розгляд до Верховної Ради України законопроектом № 2450, точаться гострі суперечки.

Отже, підсумовуючи викладений матеріал, зазначимо, що нами було зроблено аналіз різних напрацювань, які стосуються проблематики досліджуваного питання. Було зроблено спробу узагальнити деякі положення і таким чином отримати поняття конституційного права громадян на мирні зібрання. До того ж, вважаємо, що з прийняттям офіційного документа, відбудеться зміна, деяке розширення поняття конституційного права громадян на мирні зібрання. Хотілося б, звичайно, щоб такий законодавчий акт носив правовий, демократичний характер і став дієвим механізмом у практичній площині реалізації громадянами свого права на свободу мирних зібрань. Цілком зрозуміло, що це б набагато полегшило регулювання відносин, які виникають у процесі реалізації громадянами свого права на свободу мирних зібрань, між учасниками таких зібрань, між ними і представниками органів державної влади та іншими членами суспільства. До того ж, прийняття такого законодавчого акта стане гарантією забезпечення такого права громадян. Гарантування свободи мирних зібрань на рівні закону є важливим і в контексті становлення громадянського суспільства, оскільки це уможливає якісний рівень діалогу між різними соціально-політичними групами та органами влади. Актуальність проблеми зростає також у зв'язку із можливістю проведення масових акцій протесту, адже, згідно з принципами демократії, кожен громадянин має право на участь у прийнятті рішень, які стосуються суспільних справ.

Список використаної літератури

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод, ратифікована ВРУ в 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Загальна декларація прав людини від 10. 12. 1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16. 12. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
5. Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356).
6. Конституція Української Народної Республіки від 29.04.1918 р. // Конституційні акти України 1917-1920 рр. – К., 1992.
7. *Алексеев С. С.* Теория права. – Х., 1994. – С. 68.
8. *Скакун О. Ф.* Теория держави і права: підруч. / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2006. – С. 656.
9. *Фрицький О. Ф.* Конституційне право України. – К., 2002. – С. 56.
10. *Матвеев В. Ф.* Право публичных собраний: Очерк развития и современной постановки права публичных собраний во Франции, Германии и Англии. – СПб., 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allpravo.ru>
11. *Колодій А. М., Олійник А. Ю.* Права людини і громадянина в Україні. – К., 2004. – С. 50.
12. *Эбзеев Б. С.* Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. – М., 2005. – С. 66.
13. Права человека. – М., 2003. – С. 206.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua>